

UOT 821.512.162

ŞAHƏNƏ MƏHƏRRƏMOVA

FÜZULİNİN LİRİKASINDA TƏBİƏT TƏSVİRİ

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri, məhİR söz ustası Məhəmməd Füzuli zəngin ədəbi, nəzəri fəlsəfi və tərcümə irsinin sahibidir. O, ecazkar sənəti ilə başqar ictimai bədi'i fikrinin haqiqi dihaləri sırasında yer alan sənətkarlardandır.

Şairin tələm etdiyi bütün ideyalar, fikirlər insan ədəbiyyatı intəhaslılığına pərvazlandıdır. Füzuli lirik bir şaidir. Bu janr şairin təbiətinə, ruhuna, bədi'i istedad və zövqünə uyğun gəldiyindən o özünün lirik duyğu və düşüncələrini daha çox bu formada yazdığı əsərlərdə ifadə etmişdir. Füzuli lirikası solmaz, saralmaz bir bədi'i gözəlliyə malikdir. Şairin lirikası təbi'i ki, həm gözəl mənə, məzmun və həm də gözəl sənətlər vəhdətindən ibarətdir. Füzuli ədəbiyyat tariximizdə qəlb ələminə vaqif olan və ələmin həyatını hərtərəfli xüsusi bacarıqla, gözəl və şirin bir formada ifadə edən dahi bir sənətkar idi. O, şerə hər şeydən əvvəl, həyatın məhsulu, "qəlb xəzinəsinin gövhəri" kimi baxır. Ona görədir ki, söz ilə bədi'i söz vasitəsilə "bəşər zətinin sifətlərini" xüsusiyyətlərini və hər bir mənəni ifadə və izhar etmək mümkündür. Füzuli o şairlərdəndir ki, ən kiçik hadisəyə adi, insana əhəmiyyətli görünən ya heç görünməyən bir təsirə qıçılın, hətta ildırım ilə cavab verən bilər. Füzuli lirikası ilə tanış olan hər kəs onda fikrin və xəylin əlaqəli dövrünə, geniş mənada bədi'i məzmunun dolğunluğuna və estetik füsunkarlığına heyran olmaya bilməz.

Dərin estetik zövqə malik olan Füzuli təbiətin məftunu və heyranı kimi tanınan şairlərdəndir. Təbiət mənzərələrinin təsvirini eşq münasibətləri, sevgilinin gözəlliyi və insan psixologiyası ilə əlaqələndirmək şairin təbiət lirikasında ən səciyyəvi cəhətlərdəndir.

Açar sözlər: təbiət, təsvir, ədəbi ənənə, lakonik ifadə, poeziya.

Füzuli lirikasının başqa janrlarına nisbətən qəsidə təsvir və təhkiyə xarakteri daşdığı üçün, daha əlverişli olduğuna görə şair, xüsusilə bu şeirlərində təbiəti tərənnüm etmişdir.

Füzuli müxtəlif əsərlərində bahar təbiətinin əlvan lövhələrini yaratmışdır. Onun təbiət təsvirlərində ən çox sevdiyi metod təşxisdir: şair təbiət hadisələrini, gülləri, çiçəkləri, səbani, suyu, quşları və s. alleqorik şəkildə canlandırır, onlara insanlara xas olan sifətlər verir və bu zaman canlı surətlərdən, təşbehlər silsiləsindən geniş surətdə istifadə edir. Məsələn, "bağça yaşillandı" fikrini şair poetik nitq ilə bu şəkildə söyləyir: "Bahar gülşənə yaşıl əbəz geyirdi, hava çiçəkləkdəki gəlinlərin cəhrəsini açdı. Gül çəməni ölkəsinin padşahı oldu və bulud kimi havaya hökmünü icra etməyə başladı, yəni ötir saçdı, yenicə qalxan otlar, süsən çiçəyi boy atmaq üçün sanki dua etməyə başlayır. Şəqaiq çiçəyinin alnı yer öpməkdən yaralanıb, bəndəşinin qaməti təvəzö ilə iki qat olub". Bunların hamısını Füzuli alleqorik obrazlar şəklində salıb, onları insan kimi canlandırır, danışdırır. O, otların çiçəklərin, ağacların, sanki əvvəlcə şəklini çəkir, sonra onları, hər birinin vəziyyətini, keyfiyyətini, hərəkətini qısa, lakonik ifadələrlə xarakterizə edir. (1)

Beləliklə, şairin yaratdığı təbiət mənzərəsi donmuş, durğun, yekrəng deyil, canlı, hərəkətli və əlvandır. Füzuli təbiətdəki rəngləri, yaşillıqların tərəvətini, çiçəklərin ətrini canlandırmaq üçün bədi'i sözün qüdrətindən, obrazlı nitqin ən təsirli ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edir, adi danışq dilindəki fikirləri əlvan libaslar və daş-qaşlarla bəzəyib məcazlar sistemi ilə verir. Məsələn, açılmış qönçənin yarpaqlarına şəh düşməsinə belə ifadə edir:

Bilindi, qönçədə gül bərgi zahir olmaq ilə

Ki, qönçə başına yağdırdı jalə səngi-cəfa. (2,105)

Şair yasəmən və çəmən çiçəklərinin yarpaqlarını hüma quşuna oxşadır ki, küləyin təsiri ilə havaya uçub güllüstana kölgə sahr.

Füzuli ədəbi ənənələrə, öz əsrinin hakim dünyagörüşünə bağlı bir sənətkar kimi təbiətin gözəlliklərini təsvir etdikdən sonra onları dini cəhətdən mənalandırır ki, bu da orta əsr Şərq şeirində təbiət təsvirlərində tez-tez təsadüf olunan üsuldur.

Ümumiyyətlə, Füzuli təbiət gözəlliklərinin təsvirinə bəzən dini don geyindirərək, bu gözəlliklərin insan həyatına zövq və səfa vermək üçün Allah tərəfindən yaradılması fikrini nəzərə çarpdırmaq istəyir. Füzulinin təbiət təsvirlərindəki əsas qayə isə bu gözəlliklərin insan üçün yararlılığını göstərməkdir.

Füzuli peyğəmbərə həsr etdiyi bir qəsidəsinin yarıdan artıq hissəsində səbani təsvirini vermişdir. Şair təbiəti sadəcə seyr və təsvir etməklə qalmır. O, eyni zamanda, təbiəti incə bir zövqlə duyan, onun gözəlliklərini və hadisələrini dərinləndirən müşahidə etməyi bacaran, təbiət haqqında əlmdən xəbərdar olan sənətkardır. Şair təbiət gözəlliklərini insanın mənəvi ələmi, onun ruhi vəziyyəti, sevgi həyəcanları, vəsəl arzularını ilə əlaqələndirir. Məsələn, Füzuli deyir ki, səbə qönçəni açıb ağzın əsrarını faş etmək istəyir, gizli sirləri görə necə hiylə ilə izhar edir: ayağının torpağını yerdən təzim ilə alıb, sanki eşidib. Ona görə də səbə həmişə şəmi gördükdə qəsd etmək (söndürmək) istəyir.

Təbiət mənzərələrinin təsvirini eşq münasibətləri, sevgilinin gözəlliyi və insan psixologiyası ilə əlaqələndirmək şairin təbiət lirikasında ən səciyyəvi cəhətlərdəndir. Şair ümumiyyətlə baharın ən mühüm mənalardan birini insanın könlünü açaqda, həyata sadlıq və yenilik gətirməkdə görür. Təbiət mənzərələrini, burada gördüyümüz kimi, insan münasibətləri əsasında yaradılmış surət və müqayisələrlə vermək şeirə daha çox konkretlik və canlılıq gətirir. Aşağıdakı misallarda Füzuli gülün təsvirini tamamilə real insan münasibətləri ilə müqayisədə vermişdir. "Gül yarasığı xardan alır, özü isə qeyrə yar olur. Buna görə də xar həsrətə yansa yeridir". "Gül bivəfalıq adətini tutduğu üçün dünyəyə həmişə ömürdən yarmaz"; şair sevgiliyə kitab edərək deyir:

Aşiq olmuş hüsnünə, ey sərv-i xoşəftar, gül,
Çək-çək etmin sənənin çinəyi-əfkar gül.
Gül nə nisbətdir sənə, sənədən ona yüz fərq var,
Sən büti-pərdənin sən, şahidi-bazar gül.
Öylə pünhan eyləmiş köksündə sirri-əşqini
Kim ayağından asarlar eyləməz iqrar gül. (4,138)

Bu müqayisə nəticəsində Füzuli eyni zamanda sevgilisinin güldən də gözəl, ətirli və tərəvəti olduğunu söyləyir.

Füzuli insanı, onun camalını, zərifliyini, üzündəki, gözələrindəki mələhəti təbiət gözəlliklərindən üstün tutur. Sevgilinin boyu, doğrudur, sərvə oxşayır. Amma yəni sərv sevgiliyə tay ola bilməz.

Qəddinə dedik ki, sərv-i bəstəndir bu!
Tünd oldu ki, ey xəstə, nə hədyandır bu!
Pəbəstəvü ürü bizəbəndir dediyini,
Xəndənü qəbəpuşü xuramandır bu. (3,268)

Ona görə də Füzuli həmişə təbiətin təsviri və tərənnümü insan ilə, onun eşqi, sevinci və kədəri ilə əlaqələndirilir. Sanki təbiətin gözəlliyi insana ağuş açdıqda, onunla yanaşı durduqda və ona xidmət etdikdə öz haqiqi mənasını tapır.

Füzulinin qəsidələrində payızın, xəzənin təsviri də yəni insanın ruhi vəziyyəti, mənəvi ələmi ilə əlaqələndirilir. Burada da şair insan həyatındakı hadisə və keyfiyyətləri təbiətə tətbiq etməklə qələmə aldığı lövhələrə canlılıq, konkretlik verir. Məsələn, bədi-xəzən, "Hərəkəti-şəni ilə" ağacların paltarlarını yırtıb dağıdır, bostana hücum çəkir qarət edir, ağacların meyvə və yarpaqlarını göyə sovurur, gül ağacı yarpaqlarını yelə verir. Başqa bir qəsidədə Füzuli yəni

xəzənin dağıdıcı, pozucu təsirindən danışıb, onu "nahəmvər", "təxribkar" adlandırmır. Lakin bahara nisbətən xəzən mənzərəsini təsviri Füzulinin qəsidlərində daha az yer tutur. Görünür, bunun səbəbi odur ki, xəzən mənzərəsi şairi daha çox kədərliyəndir. Füzulidə payız təbiəti məni sifətlərlə: hücum, qarət, nahəmvərlik və s. ilə verilir. Şair xəzənə rəğbət bəsləmir.(6)

Füzuli xəzənin əvvəlindən baharın başlanğıcına qədər "güşeyi-üzlətə çəkilib kitab, saz, qədəh və sevgili ilə vaxtını xoş keçirən, yağışdan, qarıdan xəbər tutmayanları xoşbəxt hesab edir və xəzəndə təbiətin pərişan mənzərəsini öz kədərli həyatı ilə əlaqələndirir:

Mənəm bunun kimi əyyamda sərəsimə,
Əsiri-dami-bəlavü sitəm, görüb-diyan.
Nə seyr qılmağa pərgar tək tənimdə təvan,
Nə nüqtə tək bir arada oturmağa yer var.
Həzər gəm müttəvəcəh mənə, bu həm bir gəm.
Ki, yoxdur gəmi-dil zahir etməyə gəmxiar.
Xəzən içində qalan gül budagiyəm ki, həva,
Mənə şikəst verib, qalmışam bürhənvü xar.(4,542)

Beləliklə, Füzuli payız təbiətinin təsvirini də insanın həyatı və əhvali-ruhiyyəsi ilə əlaqələndirib, onlar arasında əhəngdarlıq, uyğunluq yaratmaqla qəsidinin bədii təsvir qüvvəsini artırır.

Füzulinin təbiət lirikasında da mərkəzi yer tutan insanın gözəlliyi, kamalı, eşqi və mənəvi əlamətidir. Canlı, səfalı təbiət mənzərələrini tamamlayan, onun gözəlliyini artıran insandır. Sanki təbiətdəki güllərin, çiçəklərin olvan rəngləri, rəyihələri ilham və qüvvətini insandan alır. Ay da, günəş də, sərvi də, gülşən və bağ-bağca da dünyanın sahibi və zümmət olan insan ilə fəxr edir. Füzulinin təbiət lirikasının əsas ideya prinsipi də bundan ibarətdir:

Gəlir ol sərv-i səhi, ey güllü lələ, açılın!
Vey məhü məhr çixın, qüdrətə nəzzarə qılın!
Əzmi-bağ eyləmiş ol sərv-i rəvan, ey güllər,
Zər nisar edə görün, cümlə yığılın, dərilin. (2,148)

Bu misralar bir daha göstərir ki, Füzulinin təbiət təsvirləri də onun lirikasının ideya məzmunundan-humanizmindən qüvvət alır. Təbiət də insanın ömrünü təzələmək, onu öz qüvvətində rahatlandırmaq maddi-mənəvi cəhətdən təmin etmək, yaşatmaq, sevindirmək üçündür. Füzulinin təbiət lirikasının da əsas ideya motivi məhz budur:

Eyş üçün bir türfə mənəzildir bahar əyyamı bağ,
Onda tutsun qönçəvəş hər kim ki, eyş istər, otağ.
Qönçələr açıldı, seyr-i-bağ edin, ey əhli-dil,
Kim, görüb güllər könüllər açılan çağdır bu çağ.
Səndən, ey bülbül, füzundur mənə möhnət fəsl-i-gül
Sənsənün min tazə gül, hala mənün min tazə dağ.
Bağə sərvim gəldigin bilmiş səhərdən şaxi-gül
Rövşən etmiş rəhgüzəri üzrə hər yan min çırağ.(4,63)

Füzulinin tək bir mövzuya həsr etdiyi bu qəzəldə bahar təbiəti, bağın səfalı, yaşıl güşəsi dərin məhəbbətə təsvir olunmuşdur. Lakin burada da bağ insanın "eyş və əyləncəsi" üçün bir türfə mənzil kimi verilmişdir.

Eyş istəyənlər qönçə kimi bağda otaq tutmalıdırlar. Bahar ürəkləri təzələyən, ruha fərəh gətirən mövsümdür. Bu məclis, bu bəsat yalnız insanı oxşamaq, onu fərəhləndirmək üçündür. Füzuli qəzəldə çox qüvvətli bədii məntiqə əsaslanan parlaq, təsirli surətlər yaratmışdır. Lakin bu şairinə gözəlliyi mənalandıran, tamamlayan yalnız sevgilinin vüsalıdır. Yarı sünbülüzülündən aşıq sərxoş olanda gülgüzərə da meyl etmir. Onun gülgüzə yarın rövzeyi- kuyidir.

Təbiətin olvan mənzərələri, xüsusilə bahar, gülşən təsviri şairin lirikasına yeni bədii təsir qüvvəsi verir.

Füzulinin lirikasında təbiət gözəlliyinə romantik münasibət, güllüstənə, bağ-bağcaya, çəmən seyrinə çağırış sadəcə bahara və ya təbiətə məhəbbətin nəticəsi deyil, ondan artıq, daha böyük bir mənəvi tələbdir. Füzulinin təbiətə, həm də başlıca olaraq bahar təbiətinə qüvvətli meyl göstərir ki, şair cəmiyyətdə tapmadığı rahatlığı, sevinci bahar təbiətinin şən qoynunda axtarır. Beləliklə, bahar gözəlliyini seyrə dalmaq çağırışı Füzuli lirikasında fəlsəfi mənə kəsb edir. Bahar təbiətinə çağırış azadlıq meyillərinin ifadəsi kimi səslənir. (6) "Gətir saqi, qədəh, kim nəvbəhəri-alomaradır" misrası ilə başlayan tərkiib-bənddə baharın gözəlliyinə dalmaq, orada yeni bir həyat tapmaqla dünyanın qəmlərini, iztirablarını unutmaq, həyatdan zövq almaq ideyası hakimdir. Bu tərki-bənddə Füzuli baharı "işrət əyyamı" kimi verib fürsəti fəvri etməyə, cənnətə dönmüş yer üzündə kədərli unudaraq gül seyrinə çıxmağa, bülbüllərin, qumruların nəğməsindən rühlanmağa çağırır. Əruzun əzəmətli bir himn əhəngi kimi səslənən bəhri-həzəci-salim formasında yazılmış bu şeirdə Füzuli sanki qəm-qüssəyə hərb elan edir: bahar gülşəndə, eys-işrət bəsatı qurmuşdur: lələlər açılmış, qönçələr güllər, işrət əyyamıdır. Şair insanları təbiət seyr etməyə, onu duymağa, sevməyə çağırır. Əsərdə Füzulinin vermək istədiyi böyük həqiqət ondan ibarətdir ki, baharın gözəllikləri, təbiətin gəlin kimi al-olvan libaslarla bəzənib ətrafa güllərdən, çiçəklərdən mişk, ənbər saçması insan üçün, onun sevincinə və səadətə üçündür.(5) Bu həqiqət böyük şairin lirikasında müxtəlif və rəngarəng surətlərdə öz bədii ifadəsini tapmışdır:

Gətir, saqi, qədəh, bil kim, tələllü fəvri-firsətdir,
Bu fürsət var ikən fəvri etmə kim, fürsət gənimətdir.
Zəminə "keyfə yühyl-ərz" yazmış xameyi-səbzə,
Nəzər qıl kim, bu həm əsəri-rəhmətdən bir ayətdir.(2,322)

Füzuli gözəl təşbehlər, incə müqayisələrlə yer üzündəki güllüstən cənnətdən üstün tutur. Baharın gözəlliyini dini əfsanələrdəki mövhüm mənzərələrə qarşı qoymaq üçün dini surətlərdən məhəbbətə istifadə edir, baharın yer üzündə yeganə həqiqi cənnət yaratdığını göstərir:

Deyirlər cənnət içrə atəş olmaz, bu cəbbdir kim,
Güllüstən atəşin gül birlə rəşki-bağ-i-cənnətdir
Ənədil "həzihicənnət" oxur gülgüzər şənində...(4,156)

Füzulinin bir çox şeirləri kimi, bu tərki-bəndi də əsil həyat və gözəllik poeziyasında nadir nümunələrindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Arslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, Uşağqoncaşır, 1958,310s.
2. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri, 6cildə, III c., Bakı: "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005,468s.
3. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cildə. I cild. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005, 400 s.
4. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çarşoğlu, 2004,600s.
5. Quluzadə M. Füzuli lirikası, Bakı: Elm, 1965,476s.
6. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. ADU nəşriyyatı, Bakı, 1958,106s.
7. Malik Mahmudov. Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı şair və ədiblər. Bakı: 1983,189s.
8. Səforli Ə. Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı:Ozan, 1998.632s.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
"Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı" kafedrasının
müəllimi

e-mail: m.shahana1982@mail.ru

Shahane Maharramova

NATURE SCENERY IN FUZULI LYRICS

The great Azerbaijan poet and thinker, the clever word master Muhammed Fuzuli is the owner of literary, theoretical, philosophical and translation heritage. With his marvelous art, he is one of the men of genius among the real masters of worldwide social and artistic opinion.

All the ideas and thoughts of the poet inspire a person for the literary eternity. Fuzuli is a lyrical poet. He expressed his lyrical feelings and opinion in this genre, because it corresponds to the poet's nature, spirit, artistic talent and taste. Fuzuli lyrics possess unfolding and non-paling artistic beauty. The poet's lyric is a combination of beautiful meaning and content, and beautiful art. Fuzuli is a great poet with good understanding of the heart world, and expressing the life of this world comprehensively with special skills and in a beautiful and sweet form. He sees the poem as a product of his life and as "a precious stone of his heart treasure". Because, it is possible to express and reflect "human being faces", as well as all meanings through an artistic expression. Fuzuli is a great poet who can give a normal response to the most unimportant event, and is able to react with sparks, even with thunder to the insignificant or to an invisible effect. Anyone, who is familiar with Fuzuli's lyric, will be absolutely amazed to the associated depth of the idea and the dream, richness of the artistic content and the aesthetic fascination in his works.

Fuzuli, who has a deep aesthetic pleasure, is one of the poets known for his natural admirer. Linking the nature scenes with love relationships, the beauty of the girlfriend and the human psychology is one of the most significant aspects of the poet's nature lyric.

Keywords: *poetry, laconic phrases, nature scenery, literary traditions*

Шахана Маггермова

ОПИСАНИЕ ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ ФИЗУЛИ

Гениальный Азербайджанский поэт и мыслитель Мухаммад Физули обладает богатым литературным, теоретическим философским и переводческим наследием. Он своим дивным искусством занял достойное место среди истинных гениев общественно-литературной мысли человечества.

Все предложенные поэтом идеи, мысли увлекают человека в литературную бесконечность. Физули лирический поэт. Этот жанр подходит природе поэта, душе, литературному таланту и вкусу, поэтому он более всего выразил свои лирические чувства и мысли в произведениях написанных в этой форме. Лирика Физули обладает неувядаемой, немеркнувшей литературной красотой. Лирика поэта, естественным образом состоит из единства прекрасного смысла, содержания и прекрасного искусства. Физули в истории нашей литературы был поэтом сведущим в делах сердечных и гениальным художником, выжившим этот мир с особым умением, в прекрасной и сладостной форме. Он смотрит на стихи более всего как на продукт его жизни, как на «драгоценный камень сокровищницы души». И поэтому посредством литературного слова возможно выразить и объяснить особенности и каждый смысл человеческого существа. Физули из тех поэтов, который на маленькое событие, на самое простое кажущееся человеку бессмысленным воздействие, отвечает искрой, даже молнией. Каждый человек, который знаком с лирикой Физули не

может не быть восхищенным взаимосвязанной глубиной мысли и идеи, в широком смысле полнотой и эстетической магией литературного содержания. Обладающий глубоким эстетическим вкусом Физули известен, как поэт, влюбленный в природу и очарованный ею. Характерной чертой природной лирики Физули является способность поэта подчеркнуть духовную связь природы с любовными отношениями, красотой любимой и психологией человека.

Ключевые слова: *Поэзия, лаконичное изложение, описание природы, литературные традиции*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru Hüseyn Həşimli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	04.03.2019
	Son variant	20.05.2019